

1 pav. Žvalgymų rajonas 2005 m. ortofotografijoje: 1 – Gudulinės šventvietės, vadinamos Kukaveičiu, teritorija; 2 – Turlojiškių pilkapių teritorijos riba; 3 – Godiškių dvarvietės teritorijos riba; 4 – 2009 m. detaliai iššvalgyti plotai (geltona spalva). V. Vaitkevičiaus brėž.

Fig. 1. The surveyed district in a 2005 orthophotograph: 1 – the territory of the Gudulinė sacred site, which is also called Kukaveičiai; 2 – the boundaries of the Turlojiškės barrow site; 3 – the boundaries of the Godiškės manor site; 4 – the areas surveyed in detail in 2009 (in yellow).

Vykintas Vaitkevičius

Žvalgymai Gudulinės šventvietėje ir jos aplinkoje

KPD užsakymu 2009 m. pradėti Gudulinės šventvietės, vadinamos Kukaveičiu (Širvintų r., Jauniūnų sen.), teritorijos ir toliau tęsti jos aplinkos archeologiniai žvalgymai (žr. *ATL 2004 metais*, V., 2006, p. 305–307; *ATL 2006 metais*, V., 2007, p. 488–489; *ATL 2008 metais*, V., 2009, p. 112–114). Žvalgymų tikslas – palaikų kremavimo vietos (laužavietės) šventvietės teritorijoje, o jos aplinkoje – laidojimo vietos paieška. Iš viso 2009 m. ekspedicijos metu iššvalgytas 11216 m^2 (1,12 ha) žemės paviršiaus plotas: 5700 m^2 (0,57 ha) šventvie-

tės teritorijoje Pociūnų kaimo. ŠV dalyje ir 5516 m^2 (0,55 ha) – šventvietės aplinkoje Pociūnų kaimo. PR dalyje (1 pav.). Laikytasi vienos ir svarbiausios nuostatos – surinkti kuo daugiau informacijos. Tad buvo fiksuojami visi metalo ieškiklio signalai, nediskriminuojant spalvotųjų metalų nuo geležies. Visi jie buvo kruopščiai renkami ir apžiūrimi. Archeologinę vertę turintys radiniai perduoti LNM.

Gudulinės šventvietė – tai didelės, aukštai virš aplinkinių laukų ir pelkėtų žemumų iškylančios plokštikalvės, esančios į PV nuo Musės, Juodės ir Talos santakos, Š dalis. Pociūnų vienkiemiai apima šios aukštumos R dalį, Gudulinė – vidurinę, Mėšliukų kaimas – P. Aukštumą išilgai skrodžia kelias Vilnius–Širvintos ir magistralinio dujotiekio trasa. Aukščiausioje vietoje stovi 3 mobilaus telefoninio ryšio stulpai. Teisinė apsauga (nuo 2008 m. balandžio mėnesio) taikoma 39,88 ha teritorijai.

Su Gudulinės šventviete susijusių Lietuvos istorijos klausimų ratas, ypač Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo palaikų sudeginimo vietos paieškų, surengtų 2002–2008 m., rezultatai yra skelbti (Vaitkevičius V., Atrandant Kukaveitį, *Gimtasis kraštas*, 2009, nr. 2, p. 94–99).

2009 m. žvalgymų pradžioje GGI doktorantas, hidrografas J. Žikulinas atliko 1845 m. (M 1: 126 000), 1865 m. (M 1: 126 000), 1900 m. (M 1: 21 000), 1923 m. (M 1: 100 000), 1972 m. (M 1: 10 000) topografinių žemėlapių, 1952 m. ir 2005 m. ortofotografijų tarpusavio palyginimą GIS aplinkoje. Taip siekta nustatyti žmogaus ūkinės veiklos mastą Gudulinės šventvietės teritorijoje ir aplinkoje, surinkti kuo daugiau duomenų apie jos istorinę raidą.

Apibendrinus gautus rezultatus, tapo aišku, jog seniausi ir pastoviausi žmogaus veiklos židiniai nurodytu laikotarpiu Gudulinės šventvietės teritorijoje ir jos aplinkoje yra Mėšliukai (karaliaus, arba valstybinis kaimas) ir Pociūnai (kaimas prie Narbutų, vėliau Valavičių ir kitų savininkų valdomo dvaro Musės ir Juodės santakoje).

Užmėšliukų užusieniuose buvę vienkiemiai įprastą vietą aukščiausioje plokštikalvės dalyje kuriam laikui paliko XIX a. II – XX a. I pusėje. Būtent šie vienkiemiai atsargiai gali būti siejami su XVI–XVIII a. šaltiniuose Kukaveičio vardu vadinama žemės valda (užusieniais, vienkiemiu ir palivarku).

Dvaras, matyt, jo savininkės Gudulės Gauvalt (*Gudula Houwalt*) garbei pavadintas Guduline ir įkurtas Andriukaičių sodybų vietoje, veikiausiai yra XIX a. viduryje vykusių politinių ir su jomis susijusių ekonominių permainų rezultatas.

Gudulinės šventvietės teritorija. 2004 m. žvalgymų metu šventvietės ŠR papėdėje archeologinių radinių nerasta. 2007 m. šios ataskaitos autoriui nežinomi ieškotojai Pociūnuose surado Jogailos monetų su Vyčiu ir dvigubo kryžiaus ženklu (žr.: Ivanauskas E., Alšėniškių giminės ženklas Jogailos monetose, *Kultūros paminklai*, 2009, nr. 14, p. 3–5). Nepatvirtintais duomenimis, iš viso lobį sudarė daugiau kaip 70 monetų, nukaltų keturiais skirtingais spaudais.

2009 m. ekspedicijos metu iš vietos gyventojo Edvardo Rudako (g. 1939 m.) sužinota apie baigiantis 1960-iesiems rastą akmeninį kirvelį su skyle kotui. Kirvelis rastas šventvietės P dalyje, už kelio Vilnius–Širvintos, apytiksliai tarp mobilaus ryšio bokštų, kelio ir ten buvusios kūdros. Per tuometinį GGI direktorių R. Tarvydą kirvelis buvo perduotas kuriamam Geologijos muziejui ir tolesnis jo likimas nežinomas.

2 pav. Žvalgytas plotas Gudulinės šventvietės teritorijoje ir XVIII–XIX a. radinių paplitimas. V. Vaitkevičiaus brėž.

Fig. 2. The surveyed area at the Gudulinė sacred site and the distribution of 18th–19th-century finds.

E. Rudako pasakojimu, už 120 m į ŠR nuo žvalgyto ploto esančią jo sodybą XX a. I pusėje įkūrė tėvas Vikentijus Rudakas (1893–1970), išeivis iš Pociūnų kaimavietės, turėjęs 6 ha nuosavos žemės ir vertęsis kalvio amatu (sodyboje taip pat būta kalvės). Anuomet minėta sodybos vieta vadinta Šilaliu. Tai vienas iš keleto lietuviškos kilmės vietovardžių, užfiksuotų Pociūnuose.

Žvalgymų ploto pasirinkimą šventvietės Š–ŠR dalyje lėmė šio lauko būklė, tinkama archeologiniams žvalgymams, ir palanki žemės savininko laikysena tokių darbų atžvilgiu. Iš PV į ŠR, nuo kalno į pakalnę nusitęsusio apie 150 m ilgio, 40–50 m pločio lauko-pūdymo forma nulėmė žvalgymų ploto konfigūraciją (išimtį sudaro tik į R išsišovusi jo dalis F) (2 pav.).

Žvalgytoje vietoje žemė lengva, tai pilkas, vietomis juodos spalvos priesmėlis. Radiniai slūgso įvairiame gylyje, nuo 2–3 cm iki 25–28 cm. Absoliuti jų dauguma yra kilę iš E. Rudako sodybos, patekę į lauką iš jo tvarto, kiemo ar prieigų, arba yra susiję su sodybos šeimininkų ūkine veikla už kiemo ribų. Paminėtini įvairūs vinys (daugiausia fabrikiniai, šiek tiek kaltinių), varžtai, poveržlės, geležinė,

varinė, aliuminė viela, darbo įrankiai ir jų dalys, langų ir durų apkaustų dalys, šaukštai ir jų dalys, medalikėlis, taip pat pasaga, atitrūkę kibirų auselės, sutrūkusios grandinės ir kita. Visi šie daiktai su nedidele paklaida gali būti datuojami pagal ten pat surastas 1946–1968 m. laikotarpiu nukaltas 5 smulkių nominalų Tarybų sąjungos monetas (1, 10 ir 15 kapeikų).

XX a. I pusės – vidurio laikotarpiui atstovauja gausios karo veiksmus menančių sviedinių skeveldros, pavienės tūtelės ir automatų kulkos, granatos korpusas.

Rasta XIX–XX a. pradžioje apyvartoje buvusių monetų: Prūsijos 2 pfeningai (1822 m.), Rusijos 1 kapeika (1899 m.). Matyt, tam pačiam laikotarpiui priklauso ir abi nudilusios žalvarinės sagos su išlietomis kilpelėmis.

Seniausių radinių horizontą apytiksliai leidžia datuoti Rusijos denga (1753 m.). Kartu su ja paminėtinas parako dozatorius (žalvarinė taurelė – parakinės antgalis su ąsele), kuris Lietuvoje dažnai randamas ir su XVII a. II pusėje kaltais Jono Kazimiero šilingais. Dėmesį taip pat atkreipia ypač masyvi varinio katilo auselė (?), geležinis profiliuotas apkalas su spalvoto metalo dangos žymėmis (3 pav.).

Geriau suvokti XVIII–XIX a. radinius padeda faktas, jog 1845 ir 1865 m. topografiniai žemėlapiai rodo kitokią kelio, jungiančio Pociūnus su Vilniaus–Širvintų vieškeliu, trasą. Matyti, jog XIX a. viduryje – II pusėje žvalgytas plotas buvo Pociūnų kelio (o 1845 m. – netgi dviejų kelių, iš kurių P vedė į smuklę, o Š ją lenkė) kaimynystėje.

Pastebėta bendra tendencija, jog kylant įkalne aukštyn, E. Rudako sodybos radinių skaičius ir tankis mažėja. Santykinai ankstesni radiniai yra paplitę lauko PV dalyje, čia ir mažesnė dirvos tarša XX a. sodybos šiukšlėmis. Tiesa, bombų skeveldros, kiti su karu susiję radiniai lauko teritorijoje yra paplitę tolygiai.

Gudulinės šventvietės aplinka. 2004 m. ekspedicija šventvietės aplinkoje, Pociūnų PR dalyje, rado kaimavietei būdingų XVIII–XIX a. radinių, o 2008 m. rudenį čia buvo surasti juostinės apyrankės ir pasaginės segės lankelio fragmentai. Manyta, jog A. Vaškevičiui priklausančiame pušelėmis užaugančiame praeityje dirbamo smėlio lauke, esančiame 230 m į P nuo Talos ir Juodos upelių santakos, 190 m į V nuo Talos upelio kairiojo kranto, 140 m į PR nuo lauko kelio į Godiškes atsiša-

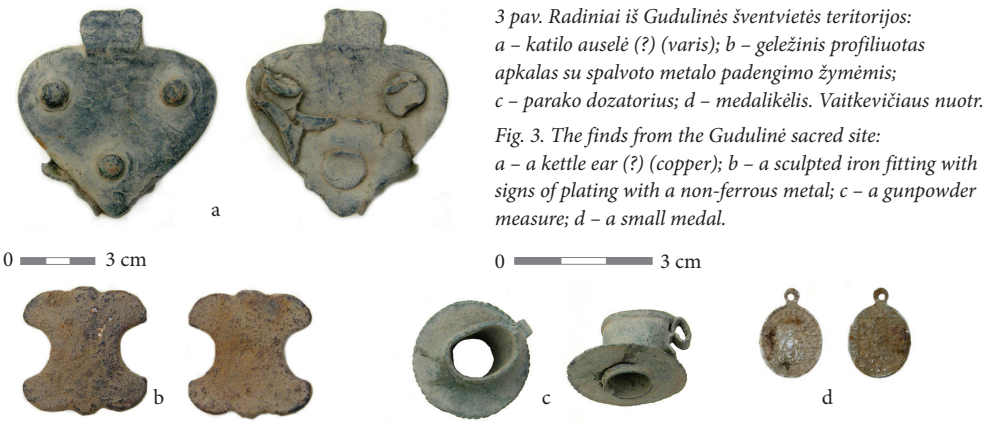

3 pav. Radiniai iš Gudulinės šventvietės teritorijos: a – katilo auselė (?) (varis); b – geležinis profiliuotas apkalas su spalvoto metalo padengimo žymėmis; c – parako dozatorius; d – medalikėlis. Vaitkevičiaus nuotr.

Fig. 3. The finds from the Gudulinė sacred site: a – a kettle ear (?) (copper); b – a sculpted iron fitting with signs of plating with a non-ferrous metal; c – a gunpowder measure; d – a small medal.

4 pav. Žvalgytas plotas Pociūnų kaimo PR dalyje, archeologinę vertę turinčių radinių (daugiausiai Rytų Lietuvos pilkapių horizonto) paplitimas. V. Vaitkevičiaus brėž.

Fig. 4. The surveyed area in the SE part of Pociūnai village and the distribution of archaeologically valuable finds (mostly in the East Lithuanian barrow horizon).

kojimo iš Pociūnų kaimo gatvės, gali būti Rytų Lietuvos pilkapių vieta. Iš V–PV šio lauko kaimynystėje yra dviejų sodybų pastatų grupės, o arčiausiai buvusios sodybos, dabar atpažįstamos tik iš senų medžių ir duobių, padėtį gerai atspindi 1952 m. ortofotografija. Prie šios sodybvietės žiojėja ir aplinkinių gyventojų savavališkai kasamo smėlio duobė. Iš ŠR pusės laukas ribojasi su drėgna, tankiai berželių priaugusia žemuma.

Iš Š–ŠV lauką riboja užaugantis lauko keliukas, kitados kasant smėlį apardytais kraštais, kuris iš Pociūnų vedė prie Talos tiltelio ir tolyn į Godiškes. Kitąpus šio keliuko, E. ir R. Tamošaičių žemėje yra netaisyklingo trikampio formos laukas, smaigaliu nukreiptas ir kartu žemėjantis R kryptimi. Šiame smaigalyje, senų medžių guote stovi aukštas medinis kryžius. Apie jo kilmę šiandien niekas nieko tikro pasakyti negali. Į V nuo medžių guoto buvo rastas ažūrinis kryželio formos kabutis, kuriam artimiausia analogija yra žinoma iš Kriveikiškio kapinyno (Širvintų r.).

Edvardas ir Ivanas Rudakai ekspedicijos metu pakartojo iš tėvų girdėtą pasakojimą, jog Napoleono laikais Pociūnuose vyko labai dideli mūšiai ir kažkur apie aprašomą vietą buvo palaidoti žuvusieji. „Žiemą kariai sušalę gulėjo ir žirgai jų... alkani. Tai žmonės juos palaidojo“.

2009 m. žvalgyto ploto konfigūraciją lėmė du atskaitos taškai – seniai pamirštą laidojimo tradiciją liudijantis medinis kryžius (ploto Š dalis, kvadratas A) ir 3 radiniai iš suardytų degintinių kapų (ploto P dalis) (4 pav.).

Žvalgyto ploto žemė lengva, pilkas, vietomis gelsvas smėlis, velėna skurdi arba visai nesusiformavusi. Radiniai slūgso įvairiame gylyje, nuo 2–3 cm iki 25–28 cm ir net 32–35 cm. Vidutinis gylis 4–8 cm ir 12–18 cm.

Daugiausia metalinių radinių rasta ir didžiausias jų tankis užfiksuotas kvadratuose B, C ir D (įvairios vinys, geležinė, varinė, aliuminė viela, langų ar durų apkaustų dalys, dvi pakabinamos spynos, sutrūkusių grandinių fragmentai ir kita). Šie kvadratai išsidėstę arčiausiai sodybvietės, taigi, susiję su jos egzistavimu ir sodybos šeimininkų veikla. Paminėti radiniai apytiksliai gali būti datuojami pagal kiek atokiau surastą lenkišką grašį (1935 m.) ir tarybines 10 kapeikų (1940 m.).

Kvadratuose A, E, F ir G sumažėja bendras radinių skaičius, žymią dalį jų jau sudaro archeologinę vertę turinčios Pociūnų kaimavietės radiniai, pavyzdžiui: įvairūs žalvariniai apkalai, dalis kalvio darbo vinių. Pagal Jono Kazimiero šilingus (XVII a. II pusė), 2004 m. rastą Silezijos monetą (1783) minėtų radinių horizontas gali būti datuojamas XVII a. pabaiga – XIX a.

Kvadratuose E, F buvo aptiktos dvi pilkapių radinių koncentracijos, turinčios tęsinį tolyn į V (į kvadratą M), iš viso 7 radiniai: pasaginės segės fragmentas, smeigtuko (?) adatos fragmentas, neatpažintų susilydžiusių dirbinių fragmentai (5 pav.). Du peilių fragmentai gali būti kilę tiek iš kaimavietės, tiek ir iš pilkapių horizonto.

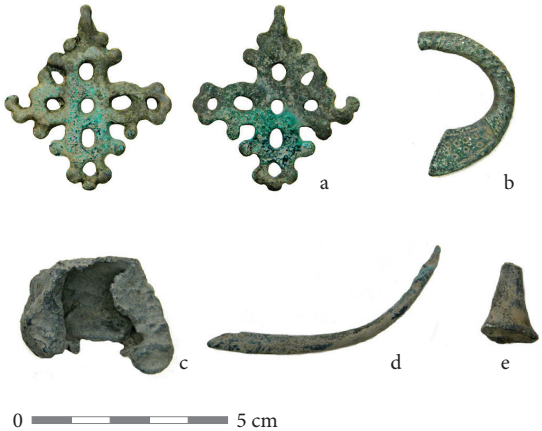

5 pav. Radiniai iš Pociūnų pilkapių vietos ir spėjamo kapinyno: a – kryželio formos ažūrinis kabutis; b – pasaginės segės pusė; c – ugnyje susilydžiusi trikampio pjūvio pynimo raštu ornamentuota apyrankė; d – smeigtuko (?) adata; e – kūgio formos vytinės antkaklės galvutė. V. Vaitkevičiaus nuotr.

Fig. 5. The finds from the Pociūnai barrow site and the suspected cemetery: a – a cruciform openwork pendant; b – half of a penannular brooch; c – a bracelet that is decorated with a braided design, has a triangular cross-section, and has been melted in a fire; d – a brooch (?) pin; e – the cone-shaped terminal from a twisted wire neck-ring.

Panaši padėtis išliko žvalgant kvadratus H, K ir L. Visų trijų minėtų kvadratų PV, t. y. aukštesnėse, dalyse rasta pilkapių radinių: apyrankių fragmentai, vytinės antkaklės lankelio fragmentas ir tokios antkaklės galvutė-kūgelis, 5 neatpažintų susilydžiusių dirbinių fragmentai.

I ir II Pasaulinių karų radiniai, ypač gausios sviedinių skeveldros, pavienės tūtelės ir kulkos yra paplitę visame žvalgytame plote,

įskaitant ir pačius atokiausius jo pakraščius kvadratuose H, J, K ir L.

2009 m. tyrimų rezultatai rodo, jog apie X–XI a. žvalgytame plote Pociūnų PR dalyje būta Rytų Lietuvos pilkapių grupės, kurios aplinkoje, tikėtina, buvo laidojama ir krikščionybės laikais, XIV a. II pusės – XVIII a. laikotarpiu. Pociūnų pilkapių vietoje XVII–XX a. buvo ūkinės veiklos zona, tokia ji yra ir šiandien.

Žvalgymai suteikė geros metodinės, o juos organizuojant – ir juridinės patirties. Planavimo būdas – išskirti ir pradiniame tyrimų etape lenkti molingas bei pagal galimybes labiausiai XX a. nuo žmogaus ūkinės veiklos nukentėjusias vietas, pasiteisino. Įsitikinta istorinės kartografijos šaltinių ir jų analizės GIS aplinkoje svarba.

Gudulinės šventvietės teritorijos žvalgymų metu rasta pavienių XVIII–XX a. radinių, kurie suteikė informacijos apie šios vietovės istorinę raidą. Pradėtus archeologijos tyrimus būtina tęsti; papildomą dėmesį telkti į mažai arba iki šiol visai nežinomų XVI–XIX a. istorinių šaltinių paiešką.

Šventvietės aplinkoje lokalizuota Pociūnų pilkapių (X–XI a.) ir spėjamo kapinyno (XIV a. II pusė – XVIII a.) vieta, kuri rodo, jog Gudulinės šventvietės prieigose dar yra nežinomų archeologinių vietų. Didelė tikimybė, jog tarp jų gali būti vertybių, susijusių su istoriniais 1377 m. įvykiais Kukaveičio giraitėje ir didžiojo kunigaikščio asmeniu.

Remiantis 2004, 2008 ir 2009 m. žvalgymų rezultatais, Pociūnų pilkapių vietai, spėjamam kapinynui ir kaimavietės teritorijai siūloma suteikti teisinę apsaugą.

The field survey at the Gudulinė sacred site and in its vicinity

In 2009, the survey begun at the Gudulinė sacred site, which is also called Kukaveičiai (Širvintos District, Jauniūnai municipality) was continued in its vicinity. The goal of the survey was to search for a cremation site (pyre site) and, in the vicinity of the pyre site, a burial site.

A total of 1.12 ha were field walked during the expedition (Fig. 1). In the NW part of Pociūnai village in the territory of the sacred site, various 18th–20th-century finds (Figs. 2, 3) were discovered, and in its vicinity, in the SE part of the village, a 10th–11th-century East Lithuanian barrow site and a suspected cemetery from the second half of the 14th–18th centuries (Figs. 4, 5).